

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΕΦΗΒΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΑΥΤΗΣ

Εἰς τὸν συνολικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐφηβικῆς ψυχῆς, τοῦ ὁποίου σκιαγραφίαν παρέσχομεν, θὰ ἀντιτάξουν ὅτι ἀνεγράψαμεν ἐν αὐτῷ γνώρισματα δι' ὅλους ἐν γένει ἰσχύοντα, τὰ ὅποια μόνον εἰς φύσεις ἐξαιρετικὰ πνευματικὰς ἀπαντοῦν. Εἰς τὴν ἐνστάσιν ταύτην ἀπαντῶντες σημειοῦμεν, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σκιαγραφίᾳ τῆς εἰκόνος ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσωμεν τὰς γραμμάς, ἵνα ἐξαρθῇ σαφῶς τὸ εἰς τὴν ἐφηβικὴν ψυχὴν ἰδιάζον. Ἄλλ' αἱ γραμμαὶ αὗται ὑπάρχουν ὅλαι ἀνεξαιρέτως, ἀκόμῃ καὶ ὅπου ἡ πρὸς ἐκδήλωσιν τάσις αὐτῶν εἶναι ἀσθενεστάτη.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἐν τῇ ἡβῇ τελοῦντες ἐμφανίζουσιν εὐχαρίστως ἑαυτοὺς ὑπὸ ἀγροικοτάτους τρόπους. Ἀρέσκονται εἰς ἐπίδειξιν δυνάμεως μέχρις ὀμότητος ἐξικνουμένης, ὥς ἐὰν ὁ ὕψιστος σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν, ἦτο ἡ τῆς ἀπολιτίστου ἀγριότητος κατάστασις. Οὔτε εἰς ὅλους οὔτε πάντοτε συμβαίνει τοῦτο, ἀλλ' ὅμως εἶναι τὸ ἐμφανέστατον χαρακτηριστικόν, καὶ μάλιστα ὁσάκις οἱ ἐφηβοὶ εἶναι ἡνωμένοι εἰς ὁμάδα καὶ θέλουν συγχρόνως νὰ «προξενήσουν ἐντύπωσιν» εἰς τοὺς ἐνήλικας. Ἄλλ' ἡ ψυχολογικὴ κατανόησις δέον νὰ μὴ σταματᾷ εἰς προσωπεῖα τόσοσιν διαφανῇ. Διότι ὅλα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προφυλακτικὸν μόνον περίβλημα. μόνον δὲ κατ' ἐπιφάνειαν εἶναι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ὅ,τι θέλουν νὰ ἐμφανίζονται. Τὸ βάθος αὐτῶν εἶναι ὅλως διαφορετικόν, ἵνα μὴ δὲ ἀποκαλύψουν αὐτὸ ἐπιδεικνύουν τὴν ἐπιφύκειαν τῆς φύσεως αὐτῶν εὐθύς ὥς ἔλθουν εἰς σχέσιν πρὸς πάντα μὴ οἰκεῖον εἰς αὐτούς. Ὁ πόθος πρὸς ἑκφρασιν συγκεντροῦται φλογερώτερος τότε ἐν τῇ σιγηλῇ μονώσει. Ὅ,τι ἐπὶ μακρὸν συνεκρατεῖτο τείνει τότε πρὸς τὸ φῶς. Ἡ ἀληθὴς ἀρα φύσις τοῦ ἐφήβου ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς μόνον ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς ἐξομολογήσεις,

τάς γεννηθείσας ἐκ τοῦ πόθου του πρὸς ἑκφρασιν. Ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι φλοιός, αὐτοπροφύλαξις, ἄμυνα.

Ἄλλὰ διατί λοιπὸν ἡ περιφλοίωσις αὕτη; Ἀναλαμβάνοντες τὸ νῆμα τῶν ἰδεῶν τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐφήβου διερράγη τι, ὅπερ ἐτήρει πρότερον αὐτὸν ἐν ζωϊκῇ ἐνότητι πρὸς τὸν κόσμον. Μεταξὺ αὐτῶν ἐσχηματίσθη βαθὺ χάσμα, ὡς ἐὰν ὅλα, ὅλα ἐν γένει ἦσαν ξένα καὶ ἀπροσπέλαστα. Ἐντεῦθεν ἡ ἰσχυρὰ προφυλακτικὴ περιφλοίωσις. Δὲν γνωρίζω ἐὰν περιγράψω νῦν γερμανοὺς μόνον ἐφήβους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἄξιον μομφῆς. Διότι ὑπισθεν ζῇ — ὁ πόθος. Οὐδεὶς προβάλλει μετὰ τόσου πόθου ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου του τὴν κεφαλὴν μεθ' ὅσου ὁ ἔφηβος. Οὐδεὶς ἐν τῇ μονώσει αὐτοῦ διψᾷ τόσον πρὸς ἐπαφὴν καὶ κατανόησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὅσον ὁ ἔφηβος. Οὐδεὶς ἰσταται εἰς τόσῃν ἀπόστασιν καὶ καλεῖ....

Ἄλλ' ἐκ τοῦ πόθου τούτου ἀναπτύσσεται δύναμις, ἥτις προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ τὸ ρήγμα. Κατασκευάζει γέφυραν πρὸς ὅλα τὰ δι' ἀποξενώσεως ἀφαρπαγέντα, πράγματα καὶ ἀνθρώπους, καὶ εἰσέλκει πάλιν αὐτὰ ἐντὸς τῆς ἰδίας ζωῆς. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ φαντασία.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν ἐνταῦθα, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ νοήσωμεν ὀρθῶς τὸν ὅρον φαντασία. Ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἀπεκρούσαμεν τὸν ὅρον τοῦτον πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς παρὰ τῷ παιδί ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ὁ χαρακτήρ τοῦ μὴ πραγματικοῦ, τὸν ὁποῖον συνυπακούουμεν ἡμεῖς ἐν τῇ λέξει ταύτῃ, δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν παῖδα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποῖου γίνεται κύριος τοῦ κόσμου ὁ ἔφηβος, δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν οὕτω, ὡς ἐὰν πάντοτε ἢ καὶ μόνον κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχε συνείδησιν οὗτος ὅτι ἀπλῶς ὀνειροπολεῖ. Κατὰ τοῦτο εἶναι ἔτι κατὰ τὸ ἥμισυ παῖς, ὅτι ἐκλαμβάνει δηλαδὴ ἀκόμη ὡς μέλη τῆς πραγματικότητος πολλά, ἅπερ ὑπειστήγαγεν αὐτὸς εἰς τὸ κείμενον αὐτῆς ἢ ἀσχέτως αὐτοῦ συνέθεσεν. Καὶ ὁμοῦς ἡ φαντασία αὕτη φέρει χαρακτῆρα ὅλως διάφορον τοῦ τῆς παιδικῆς, προσεγγίζουσα βαθμυδὸν περισσότερο πρὸς τὴν ἐνσυνείδητον αὐταπάτην τῶν ἐνηλίκων. Θὰ ἐκφρασθῶ ἐν πρώτοις δι' εἰκόνας, ἐπειδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἡμῶν ὀρολογία στερεῖται ἔτι τῶν ἀπαιτουμένων ὀρών. Ἡ καλούμενη φαν-

τασία τοῦ παιδὸς εἶναι διάλογος μετὰ τῶν πραγμάτων, ἐν ᾧ ἡ φαντασία τοῦ ἐφήβου εἶναι μονόλογος πρὸς τὰ πράγματα.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ παῖς ζῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον μετὰ τῶν πραγμάτων, ὥστε δὲν ἔχει συνείδησιν ὅτι αὐτὸς ἐμψυχώνει αὐτά. Τούναντίον ὁ ἐφήβος ἀντλεῖ τὰ πάντα ἐκ τῶν ἔσω, ἐκχύνει τρόπον τινὰ ἐ α υ τ ὸ ν ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς αὐτὸν ἀποκλειστικῶς ἀνήκει ἡ μοῖρα, ὅτι ἐν στιγμαῖς, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐνδόμυχος αὐτοῦ πρὸς δημιουργίαν δύναμις στεριεύει, εὐρίσκεται αἴφνης πρὸ τῆς γυμνότητος καὶ τοῦ ἀψύχου καὶ τῆς ἀσχημίας τῶν ἀντικειμένων. Τὴν φαντασίαν αὐτοῦ δὲν χαρακτηρίζει ἡ πρὸς τὰ πράγματα ταυτότης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ π λ ῆ ρ η ς π ὅ θ ο υ ζ ῆ - τ ῆ σ ι ς καὶ ἡ ἀ ν ά κ τ η σ ι ς. Δὲν γνωρίζω παῖδα, ὅστις νὰ αἰσθάνεται «πόθον». Ἄλλ' ἐφηβον ἄνευ πόθου ἀδυνατῶ νὰ φαντασθῶ· οὗτος θὰ ἐστερεῖτο ἐσωτερικοῦ βίου.

Διὰ τῆς π λ ῆ ρ ο υ ς π ὅ θ ο υ φ α ν τ α σ ί α ς ταύτης περιβάλλονται πάντα ὅσα εἶναι ὅπωςδῆποτε σημαντικὰ εἰς τὸν ἴδιον τοῦ ἐφήβου βίον· ἡ φύσις, οἱ ἄνθρωποι, τὸ περιβάλλον καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιον Ἐγώ. Τῇ βοήθειᾳ τοῦ ὀργάνου τούτου ἐρχεται πάλιν τὸ Ἐγὼ εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἐκεῖνα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐχωρίσθη, τ. ἔ. πρὸς τὸ Μὴ - ἐγώ, πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς τὸ νόημα τοῦ Ἐγὼ καθ' ἑαυτό.

Ἐξετάζοντες τὴν ἐπὶ μέρους ταύτην ψυχικὴν ὑφήν, ἡ ὁποία μετὰ πνευματικῶν οἶονεὶ συλληπτηρίων βραχιόνων τείνει πέρα τῶν ἰδίων ὀρίων, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸ ὑπεριδρυμένον νόημα, αἵτινες διατελοῦν φυσικὰ ἀποκεκρυμμέναι κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἐφηβον, ἀνευρίσκομεν εὐκόλως τὴν ἐν τῷ φαινομένῳ τῆς ἐξελιξέως ὠρισμένην αὐτῆς λειτουργεῖαν. Ἡ φαντασία, ἥτις προβάλλει πλήρης πόθου ἑαυτήν, εἶναι μέσον πρὸς ψυχικὴν εὐρυυσιν. Συγχρόνως δὲ—δυνάμει τῶν ἐνοικούντων ἐν αὐτῇ πλαστικῶν μορφολογικῶν νόμων—μέσον πρὸς μόρφωσιν καὶ ἀποτελέσιν ψυχικῆς μορφῆς. Προϊούσης τῆς ὠριμάνσεως περιστέλλεται ὅλον ἐν περισσότερον ἢ λειτουργία τοῦ ὀργάνου τούτου. Ὅταν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεσθῇ ἐντελῶς, τὸ ὄργανον τοῦτο νεκροῦται σχεδὸν καὶ μόνον τὸ ἐσπέρας μεταβαίνει οὗτος εἰς τὸ θεάτρον καὶ τὰς συναυλίας, ἵνα

δανεισθῇ ἐκ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς εὐκινησίας τοῦ ξένου ψυχικοῦ βίου, ἐπειδὴ «ἐκ τῶν ἑσῶ» οὐδὲν ἀναβλύζει πλέον. Μόνον ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων ἡ ἐξέλιξις ἦτο πλουσία, διατηροῦν τὴν φαντασίαν ἐπὶ μακρὸν ζωηράν, τότε δὲ παρατηρεῖται ἡ συχὴ ἐκείνη ἐπανάληψις τῆς ἡβης, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Ὅσα εἶπομεν δὲν σημαίνουν ὅτι ἡ ἐφηβικὴ φαντασία κέκτηται κατ' ἀνάγκην παραγωγικὴν δύναμιν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως καλλιτεχνικήν. Χρησιμεύει, ὡς ὁ Sehleiermacher λέγει, —μόνον πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἰδίας ἐκάστου μορφῆς, οὐχὶ πρὸς τὴν ἀποτελέσειν (ἀντικειμενικοῦ) ἔργου. Καὶ ἂν δὲ ἀκόμη εἶναι ὀρθὸν τὸ λεχθέν, ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ μεγαλοφυΐα διατηρεῖ μακρότερον χρόνον ἢ οἱ κοινοὶ θνητοὶ γνωρίσματα τῆς περιόδου τῆς ἡβης, ὑπάρχουν ὅμως, ὡς θὰ εἶδομεν, καὶ ἄλλα γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς διακρίνουν σαφέστατα τὸν γνήσιον καλλιτέχνην, τὸν ἔχοντα τὴν δύναμιν πρὸς ἀντικειμενικὴν διαμόρφωσιν, ἀπὸ τοῦ εἰς ἑαυτὸν περιορισμένου ὑποκειμενικοῦ βίου τῆς περιόδου τῆς ἡβης.

Καὶ τώρα ἂς παρακολουθήσωμεν τὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φαντασίας τελοῦντα βίον τῶν ἐφήβων, κατὰ τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς ἐκδηλώσεως αὐτοῦ. Μεταξὺ τῆς φαντασίας, ἥτις προσλαμβάνει μετασχηματίζουσα ἐμπειρικὴν ὕλην πραγματικῶς δεδομένην καὶ παροῦσαν (καταληπτικὴ ἢ δεσμευμένη φαντασία) καὶ τῆς φαντασίας, ἥτις προβάλλει δίκην ἀκτίνων εἰς τὸν κενὸν οἶονεῖ χῶρον φανταστικοῦ κόσμου τὰ ἐλεύθερα προϊόντα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου (ἐλεύθερα φαντασία), ὑπάρχει βεβαίως διαφορὰ. Ὡσαύτως ἡ παθητικὴ σχέσις τοῦ ἐφήβου ἔναντι τῶν τοιούτων πλασμάτων τῆς φαντασίας, λ. χ. ἔναντι τῆς κυρίως τέχνης, διαφέρει τῆς δημιουργικῆς. Συνδέοντες ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἀρχὰς τῆς διαιρέσεως πρὸς ἀλλήλας, προτάσσομεν τὴν μᾶλλον δεκτικὴν ἢ παθητικὴν φαντασίαν καὶ ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς ἀπολαύσεως τῆς φύσεως. Σύντομοί τινες λέξεις περὶ τῶν ὄνειροπολημάτων χρησιμεύουν ὡς μετὰβασις εἰς τὴν τέχνην. Καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν ποιοῦμεθα ἀπὸ τῆς ἀπολαύσεως τῆς τέχνης, ἐν τέλει δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς παρ' ἐφήβοις καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.

Α Ἡ εἰκὼν αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως φαίνεται ὅτι συμμετα-

βάλλεται μετά τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν ὀργανώσεως. Ὁ παῖς δύναται μὲν νὰ ζῇ ἐν τῇ φύσει καὶ μετά τῆς φύσεως, ἀλλὰ δὲν «βιοῖ» ἀκόμη τὴν φύσιν. Ἀποτεμένει ἐκ τῆς φύσεως περιεχόμενά τινα ψυχολογικῶς σπουδαῖα, εἰς τὰ ὅποια προσέχει. Δύναται νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὸν εὖ ἔχοντα ἐντὸς τοῦ ἐν τῇ φύσει βίου, ὡς τοῦναντίον καταλαμβάνεται ἄλλοτε ὑπὸ φόβου πρὸ τῶν καταιγίδων αὐτῆς. Ὅλα ὁμῶς ταῦτα φέρουν φυτοζωϊκὸν χαρακτῆρα. Αἱ πρὸς τὴν φύσιν σχέσεις, ὅσαι δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς σημαντικαὶ διὰ τὴν ζωὴν (εἰς δὲ τὸν παῖδα εἶναι ἡ παιδιὰ ἀπείρως σπουδαία διὰ τὴν ζωὴν), ἀναπτύσσονται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Τῶν τοιούτων συναισθηματικῶν σχέσεων, αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς συμπαθείας καὶ φέρουν κατὰ ταῦτα αἰσθητικὸν χαρακτῆρα, οὐδ' ὁ ἔφηβος λαμβάνει ἔτι συνειδησιν, ἀλλ' ὑφίστανται αὐταὶ ὡς ἰδιόρρυθμοι τρόποι ἐμπειρίας ἢ βιώσεως, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ὁποίων γνωρίζει μόνον ὁ κατανοῶν.

*Ὡς ἐκφράσωμεν τὸ πρᾶγμα διαφορετικᾶς ὁ παῖς ἀποτελεῖ ἀκόμη μόριον φυσικῆς ζωῆς, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀναμνήσεως ἐκείνης τοῦ Hölderlin:

«Ὅταν ἔπαιζα ἀκόμα γύρω ἀπὸ τὸν πέπλον σου,
Καὶ ἤμουν κρεμασμένος ἀκόμα σὲ σένα σὰν ἓνα ἄνθος.»

Ἄλλ' ὁ ἔφηβος ἀπῆλλαξε πλέον ἀπ' αὐτῆς κεντρικὸν σημεῖον τοῦ ἐνδομύχου τοῦ βίου, κατέστη ἐν μέρει αὐτοτελής. Δὲν ζῇ πλέον ἐντελῶς ἐκ τῆς φύσεως, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ πάλιν εἰς αὐτὴν καὶ νὰ κατανοήσῃ αὐτὴν, ἐμβάλλων, ὅπου ἐγγωρεῖ, εἰς αὐτὴν τὰς διαθέσεις αὐτοῦ ἢ προαισθανόμενος ποιητικῶς τὴν ἰδικήν τῆς διάθεσιν καὶ ψυχὴν. Ἡ ἀπόλαυσις αὕτη τῆς φύσεως εἶναι αἰσθηματικὴ, τ. ἔ. πολὺ ὑποκειμενικὴ· πηγάζει ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἐνδομύχου βίου· ἡ μεγάλη καὶ ἐλευθέρα ἀντικειμενικὴ φύσις μετὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς ζωῆς δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν, ὅπερ εἶναι δυνατόν μόνον εἰς πνεύματα παντελῶς ὄριμα, «πάλιν ἀφελῇ» γενόμενα, ὡς λ. χ. ὁ Goethe.

Κατὰ ταῦτα ὁ βαθμὸς καὶ ἡ λεπτότης τοῦ τῆς φύσεως συναισθήματος παρὰ τοῖς ἐφήβοις εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὸν βαθμὸν τοῦ

ἀφυπνισθέντος ἐσωτερικοῦ βίου. Χρόνοι καὶ λαοὶ διάγοντες βίον πολὺ ἐξωτερικόν — ὡς οἱ ἄρχαιοι Ἕλληνες καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς δοκίμους χρόνους—ἐλάχιστά ἔχνη τοῦ συναισθήματος τούτου τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς περιβληθείσης φύσεως δεικνύουν. Ἐποχαὶ ζῶσαι βίον ὅλως ἐσωτερικόν, συνεπαγόμενον ἄρνησιν τοῦ κατ' αἴσθησιν κόσμου, δὲν προσέχουν εἰς τὰς συναισθηματικὰς ἀξίας τῆς φύσεως. Μόνον ἄνθρωποι, οἵτινες συνδέουν ἀμφοτέρω, ἀποχώρησιν εἰς τὰ μύχια καὶ ὁρμὴν πρὸς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀπόλαυσιν, ὡς ἡ Ἀναγέννησις κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ἢ οἱ χρόνοι τοῦ Ρουσσώ καὶ τοῦ Βερθέρου, σημαίνουν κολοφῶνα τοῦ τῆς φύσεως συναισθήματος. Τοῦτο ἐκφράζεται ἐμφαντικώτατα ἐν τῇ περιφήμῳ ἐκείνῃ σκηνῇ, καθ' ἣν παρίσταται ὁ Πιτράρχας ἐπὶ τοῦ ὄρους Ventoux ἐξαπλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν εὐρέων πεδίων ἐν ᾧ συγχρόνως λέξις τις τοῦ Λύγουστίνου ἐπανάγει τὸ βλέμμα εἰς τὰ ἔσω.

Δὲν εἶναι τι ἀπροσδόκητον, ὅτι ἡ ἀφυπνισθεῖσα αὕτη «αἰσθητικὴ» σχέσις πρὸς τὴν φύσιν κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, συνοδεύεται ὑπὸ μεταφυσικοῦ τινος δευτερεύοντος τόνου. Τοῦτον ἀκούομεν ἡχοῦντα ἐκ τῆς ἀκολούθου ἀναμνήσεως τοῦ Φήλικος Dahm: «Τὸ παραδοξότατον ἦτο βαθεῖα τις βαρυθυμία, πλήρης θλίψεως μελαγχολία, ἣτις συνήθως μὲ κατελάμβανε τρυφερόν παιῖδα ἔτι, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ὁ φόβος ἀπειλοῦντός τινος κινδύνου, ἐν τῷ κήπῳ κατὰ τὸ λυκόφως, πρὸ πάντων κατὰ τὸ ἑαρ καὶ τὸ θέρος, οὐχὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον, ὅτε τὰ πίπτοντα φύλλα, ἡ ὁμίχλη καὶ ἡ καταχνιά ἐξηγοῦν εὐκόλως τὴν τοιαύτην διάθεσιν. "Ὅχι, ἡ διάθεσις αὕτη μὲ κατελάμβανε κατὰ τὰς ὥραις ὁραιοτέρας θερινὰς ἐσπέρας. Ἄφ' οὗ ἐκουραζόμεναι παίζων καὶ ὁ γηραιὸς Ἰάκωβος κατέλειπε τὸν κήπον μετὰ τὸ πέρας τῆς ἡμερησίας ἐργασίας του—οἱ γονεῖς μου ἦσαν εἰς τὸ θέατρον—τότε ἐκυριάρχει ἐπ' ἐμοῦ ἡ ἀκαταγώνιστος ὁρμὴ ὅπως ἀκροῶμαι προσεκτικῶς καὶ μετὰ συγκρατουμένης ἀναπνοῆς τὴν ἱεροπρεπῶς ἐξαπλουμένην ἐσπερινὴν σιγὴν. Κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινον οἱ κώδωνες τοῦ Ἀγίου Λουδοβίκου... Καὶ τώρα ρέουν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν μου ποταμιηδὸν θερμὰ καὶ πικρὰ τὰ δάκρυα. Εἶναι ὁ θάνατος, εἶναι τὸ τέλος πάσης ζωῆς, εἶναι ἡ λῆξις, ἡ ἀναπόφευκτος! παντὸς ὥραίου — αἰώνιος θάνατος».

Ἑσωτερικὴ μόνωσις, μελαγχολία, θρησκευτικὸς πόθος καὶ θρησκευτικὴ προαίσθησις — ὅλα ταῦτα ὁμοῦ φεύγουν οἶονεὶ εἰς τὴν καρδίαν τῆς φύσεως, ἥτις ἐμφανίζεται κατανοοῦσα τὰς τοιαύτας διαθέσεις. Ἀλλ' ὅτι ὁμοῦ παρέχει αὕτη τὸ ἔδαφος ἀπλῶς διὰ τὴν ροὴν τῆς ἐνδομύχου κινήσεως, ἐξάγεται ἐκ δύο χαρακτηριστικῶν φαινομένων· ἐνίοτε κατατρύχεται ὁ ἔφηβος ὑπὸ τοῦ συναισθήματος ὅτι ἡ φύσις οὐδεμίαν δίδει ἀπάντησιν· ὅταν δέ ποτε τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐσωτερικὸν εἶναι κενόν, ψυχρὸν καὶ ἄτονον, τότε καὶ ἡ φύσις ἱσταται πρὸ αὐτοῦ γυμνὴ καὶ ἔρημος, «οὐδὲν λέγουσα», ἀναισθητος, ἀποκρουστικὴ, ἀπείρως ξένη καὶ μακρυνή· τέρας αἰωνίως γεννῶν καὶ πάλιν καταβροχθίζον τὰ γεννώμενα.

Τὴν ἀντινομίαν καὶ τὰς ἀντιφάσεις τοῦ τῆς φύσεως συναισθήματος τούτου δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν εἰς φιλολογικὰ προϊόντα, τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς μετήνεγκαν τὴν ἐνδόμυχον κίνησιν τῶν συναισθημάτων τῆς ἡβης, τὴν ἄλλοτε ἐνθουσιαστικὴν ἐντρόφησιν, ἄλλοτε ἀλγεινὴν στεριότητα, εἰς ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα αἱ θύελλαι τῶν χρόνων τῆς ἐξελίξεως ἔχουν πλέον κατὰ κανόνα κοπάσει. Ἡ Nouvelle Heloise, ὁ Werther καὶ ἡ ποίησις τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἰδίως ἡ τοῦ Hölderlin καὶ ἡ τοῦ Novalis, παρέχουν εἰς ἡμᾶς πληθὺς ἐξομολογήσεων περὶ τοῦ τῆς φύσεως συναισθήματος, παρὰ πᾶσιν ἐπαναλαμβανομένων.

Ἡ βίωσις αὕτη τῆς φύσεως συνδέεται κατὰ προτίμησιν ἤδη παρὰ τῷ ἐφήβῳ πρὸς τὰ καλούμενα ρωμαντικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, οἷα εἶναι μαγευτικαὶ σεληνοφώτιστοι νύκτες, ἀστερόεις οὐρανός, ἡ τοῦ δάσους ἡρεμία, ἡ ἀκίνητοῦσα λίμνη, καταρράκται, δασώδεις ὄροσειραί, τρικυμῖαι, καταιγίδες, αἱ στιγμαὶ τοῦ δειλινοῦ. Συχνὰ ἐνισχύεται δι' ἀναπλάσεων ἱστορικῶν παραστάσεων: ἐρείπια, παλαιαὶ πόλεις, μνημεῖα κινουῦν τρόπον τινὰ τὸ τοπίον εἰς ὁμιλίαν. (1) Οἱ πλάνητες ἀποδημηταὶ τῆς σήμερον ἀντλοῦν κατὰ

1. Τυπικὸν χαρακτῆρα φέρει ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀκολουθοῦ ποιήματος, συνταχθέντος κατὰ τὸ 15ον ἔτος τῆς ἡλικίας μου:

Πῆς μου ὠνειρεύθηκες ποτὲ σὲ νύχτ' ἀστροφεγγοῦσα
Κ' ἐπάνω σὲ ἀραχνόσκεπα μοναστηρένια τείχη

τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν πηγῶν ταύτων τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς βιώσεως καθόλου. Δὲν παρίσταται ἀνάγκη διεξοδικωτέρας περιγραφῆς.

B. Ἡδὴ ἐν τῇ τῆς φύσεως ἀπολαύσει ἡ συμβολὴ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν αἰσθητικὴν ταύτην συμπάθειαν (προβολὴν) εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς τῶν ἀντικειμένων. Ἄλλ' ἡ πηγὴ αὐτὴ ρέει καὶ ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς σιωπηλῆς φίλης φύσεως. Ὁ νεῖρο πολήματα διατρέχουν ὅλον τὸν ἐγρηγορότα βίον. Ἐὰν ἐπεχειρεῖ τις στατιστικὴν τῶν λέξεων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Fritz Giese συλλεγέντι ὕλικῳ δυσκόλως θὰ ἀπῆντα λέξιν τόσον συχνὴν ὅσον τὰς «ὄνειρον» καὶ «ὄνειροπολῶ». Πρόκειται σχεδὸν πάντοτε περὶ ὄνειρων σχετιζομένων πρὸς τὸν πόθον, περὶ μυστικῆς ὁρμῆς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἀπολεσθέντα κόσμον. Παρὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν τελουσίαν ποικιλίαν, ὅπισθεν αὐτῶν κρύπτεται ὡς ἐπικρατοῦν θεμελιῶδες συναισθημα τῆς ἡλικίας ταύτης «κενὸς καὶ ἀόριστος πόθος». Ἄλλοτε ἐκβλύζει ὡς ἐνθουσιασμός ἀμέτρητος μέχρι ἡρωικῆς ἐκστάσεως· ἄλλοτε ὡς μελαγχολία ἀμέτρητος μέχρι σκέψεων αὐτοκτονίας καὶ πόθου πρὸς τὸν θάνατον. Εἶναι γνωστὸν πῶς σιωποῦν αἰφνιδίως οἱ ἔφηβοι καὶ πῶς βυθίζονται εἰς ἑαυτούς. Κατὰ τὰς τοιαύτας στιγμὰς μεταβαίνουν εἰς τὸν δεῦτερον αὐτῶν κόσμον, ὅστις ὅμως εἶναι δι' αὐτοὺς κυρίως ὁ πρῶτος. Οἱ τοιοῦτοι δραματισμοὶ συνίστανται πολλαχῶς εἰς τὴν σύγκλιωσιν τῶν βιωθέντων. Εἶναι ἀπηχήσεις τῆς ἐμπειρίας ἐκάστου, ἐπιγιγνομένη ψυχικὴ ἀπόλαυσις τῶν βιωθέντων, ποικιλίαι μουσικῆς ἐξωθεν ἐλθούσης. Παράδειγμα τούτου εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς γεφύρας δραματισμός,

Κ' ἐσκέφθηκες μετὰ στιγμὴς γεμάτος φαρμακάδα
Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ποῦ βουβὰ περνῶντας τὰ ὄρηνοῦνε;
Εἶδες τὸ δρόμο τῶν σταυρῶν καὶ τοὺς ὀλιμμένους τάφους
Πλημμυρισμέν' ἀπ' τῆς χλωμαῖς τοῦ φεγγαριοῦ ἀχτίδες,
Ἐνῶ τὰ δάση γύρω σου καὶ ἡ φύσις σιωπαίνει
Καὶ ψάλλει μόνο τὸ γλυκὸ τῆς λαγκαδιᾶς ἀηδόνι;

Ἔτσι ἐκαθόμουν κ' ἐπαιζε δροσὸπνοο τὸ ἀγέρι
Στὴν κεφαλὴ μου ὀλόγυρα καὶ μύριαν ρόδων μύρα,
Ποῦ ἐκρατώντανε γλυκὰ στὸ βράχο ἀγκαλιασμένα,
Μὲ τοῦ ζεφύρου τὰ φτερά μεθοῦσαν τῇ ψυχῇ μου.

τὸν ὁποῖον ἀναγινώσκουμεν εἰς τὰ «Abenteuer» des kleinen Walther» τοῦ Multatuli.

Ἄλλ' ἐπίσης συχνὰ πρόκειται περὶ ὀνείρων σχετιζομένων πρὸς ἐπιθυμίαις, περὶ φανταστικῶν πλασμάτων εἰς τὸ μέλλον ἀναφερομένων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων κρύπτονται ὑπέραυχοι ἐλπίδες. Πάντοτε ὑπάρχουν συγκεκλωσμένα ἐν αὐτοῖς θρύμματα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, περὶ τὰ ὅποια περιέλισσονται αἱ ἑλικες ἐλευθέρως δημιουργούσης φαντασίας. Τὰ πλεῖστα στρέφονται περὶ τὸ ἴδιον αἰνιγματῶδες Ἐγὼ. Βαυκαλίζονται ὀνειρευόμενοι ὅτι εἶναι μεγαλοφυῆται, ἡγεμονόπαιδες, ἐκλεκτοί. Εὐχαριστοῦνται νὰ καταφεύγουν νοερώς εἰς μακρυνὰς χώρας, παλαιούς χρόνους, διότι ταῦτα δὲν προβάλλουν ὅσπιν ἢ πραγματικότης ἀντίστασιν. Μεταποιοῦν διὰ τῆς φαντασίας τοὺς γνωρίμους εἰς αὐτοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ρωμαντικὴ σχολὴ ἐδημιούργησε δι' ὅλα ταῦτα ἓν σύμβολον, τὸ κυανοῦν ρόδον. Τὰ τοιαῦτα συγκλώσματα συνεννοῦνται ἐνίοτε εἰς ὁλόκληρα συνεχῇ μυθιστορήματα, τὰ ὅποια ἐξακολουθοῦν νὰ πλέκωνται ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, συναποκομιζόμενα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὄριμον βίον. Αἱ μορφαί, αἵτινες διαδραματίζουν ἐν αὐτοῖς τὸ κύριον μέρος, γεννῶνται συχνὰ ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς διακρίσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἰδίου Ἐγὼ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ περιεχομένους θεμελιώδεις χαρακτῆρας. Ὅλα ταῦτα εἶναι φυσικὰ δυνατόν νὰ ὑλομανοῦν δίκην παρασίτων καὶ τοῦτ' αὐτὸ νὰ καταπνίγουν τὴν κανονικὴν καὶ ὑγιᾶ ζωὴν. Ἐνίοτε ἀποκαλύπτει ἀξιόποινός τις πρᾶξις ὅτι ὁ διαπράξας αὐτὴν διῆγε διπλοῦν βίον. Τὸ αἰφνίδιον παράπτωμα ἐμφανίζεται εἰς τὸν μὴ ἐμβαθύναντα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δράστου παρατηρητὴν ὡς ἐντελῶς αἰνιγματικὸν καὶ ἀκατανόητον. Ἄλλ' ἴσως ἐξηγεῖται ἐντελῶς ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς τῶν ἐλατηρίων, ἢ ὁποία διῆκε ὑπὸ τὴν καλουμένην κανονικὴν καὶ πραγματικὴν γραμμὴν. Ὁ θέλων νὰ κατανοήσῃ δέον νὰ γνωρίζῃ τὰ βάθη ταῦτα.

Γ. Αἱ νέαι δυνάμεις, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα, ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεσιν καὶ τῆς ἀπολαύσεως τῆς τέχνης. Ὁ αἰσθητικὸς βίος δὲν ἐλλείπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τὰ κοράσια ἰδιαιτέρως ἀποκτοῦν ἐνωρὶς τὸ ὄργανον πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἐσχηματισμένης ἐκφράσεως, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ τέχνη. Ἄλλ' ὅμως μόνον κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐξελέξεως ἀφυπνίζεται τὸ κυρίως

καλλιτεχνικὸν συναίσθημα, ὑπερ-ἐξαίρεται πέρα τῆς ἀπλῆς ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων χαρᾶς, τῆς ἐπὶ τοῖς σχήμασιν εὐαρεσθήσεως καὶ τῆς ἐπὶ τοῖς ἀντικειμένοις εὐχαριστήσεως. Ὁ ψυχολογικὸς λόγος εἶναι εὐκόλον νὰ εὑρεθῇ. Ὅ,τι συνιστᾷ τὴν τέχνην εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ ρυθμοῦ πηγάζουσα καὶ εἰς τὸ πρᾶγμα προστιθεμένη «μορφή», ἡ κατὰ ἔρρυθμον τρόπον διείσδυσις τοῦ συναισθήματος εἰς αὐτὸ καὶ ἡ ἐμφύχωσις αὐτοῦ. Εἰς τὸν μὴ στρέψαντα εἰσέτι τὸν νοῦν εἰς τὸν ἐν ἑαυτῷ ρυθμὸν τοῦτον, δὲν εἶναι ἀκόμῃ προσιτὴ ἡ ἰδιαίτουσα ἐμφύχωσις τοῦ ἀντικειμένου, τὴν ὑποίαν ἐπεργάζεται ἡ τέχνη.

Ὁ παῖς ἐκλαμβάνει τὴν ἐν τῇ ποιήσει διήγησιν ὡς πραγματικὰ συμβάντα. Ὅπερ ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν εἶναι ἡ δρᾶσις. Τὰ καθαρῶς ἐκ τῆς ἀπλῆς θεᾶς γεννώμενα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς αὐτὴν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ὑποκειμένου, μόλις ἀναφαίνονται. Καταπνίγει ἔτι αὐτὰ τὸ ἀντικείμενον διὰ τοῦ πραγματικοῦ του βάρους. Τὸ ὑποκείμενον δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐλεύθερον, ἵνα ἀφήνῃ νὰ συνηχήσῃ ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐπὶ τῷ κατ' αἴσθησιν πραγματικῷ. Καὶ ἵνα ἴδωμεν τὸ πρᾶγμα καὶ ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως: ὁ φανταστικὸς κόσμος καὶ ὁ πραγματικὸς δὲν ἔχουν ἔτι ἀποχωρισθῇ ἀρκούντως ἀλλήλων κατὰ τὴν βίωσιν, ὥσθι νὰ δύναιται ἡ εἰς τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας ἀφοσίωσις νὰ γεννᾷ γνησίαν αἰσθητικὴν ἐντύπωσιν. Καὶ κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν τοῦτο συντελεῖται πολλὸ βραδέως. Ἐν πρώτοις ἀρχίζουν νὰ προσέχουν πως ἐκ τὸς τοῦ πραγματικοῦ περιεχομένου καὶ εἰς τὰ βιούμενα (συναίσθημα). Τοῦτο ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἰσχυροτέρας τροπῆς ἀπὸ τοῦ ἐπικοῦ εἰς τὸ λυρικόν. Ὅλως ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης ἡ νέα ἐποψις φανεροῦται διὰ τῆς προτιμήσεως ἰσχυρῶν καὶ σχεδὸν μεμονωμένων συναισθηματικῶν ἐντυπώσεων. Ἐκτιμᾶται τὸ χαρακτηριστικόν, τὸ πλήρες πάθος, τὸ αἴσθησιν ἐμποιοῦν· οὐχὶ ἡ νηφάλιος, σύμμετρος μορφὴ, οὐχὶ ὁ ἰσόρροπος συνδυασμὸς τοῦ συναισθηματικοῦ ὕλικου καὶ τῆς ψυχῆς, τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως. Ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐνισχυμένης ὑποκειμενικῆς ἐνεργείας τῶν συναισθημάτων φαίνεται ὅτι εἶναι ἐνταῦθα τὸ κύριον ἔργον τῆς τέχνης. Τὰ δικαίωματα τῶν εἰς τὰ ἀντικείμενα ἰδιαζόντων μορφολογικῶν νόμων, (οἵτινες εἶναι δυνα-

τὸν νὰ καταστοῦν ὑποκειμενὸν τῆς καθαρᾶς θεωρίας μόνον διὰ τῆς ἀπὸ παντὸς ὑποκειμενικοῦ ἀπαλλαγῆς ἡμῶν), δὲν ἀναγνωρίζονται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ προσφάτως ἀνακαλυφθέντος Ἐγώ. Ὁ ἐξπρεσσιονισμὸς (τ. ἐ. ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὑποκειμενικῆς συμβολῆς εἰς τὴν μορφοποίησιν) εἶναι ἄρα ἡ εἰς τὴν νεότητα προσήκουσα τεχνοτροπία. Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος ἀποτελεῖ τὴν τεχνοτροπίαν ἐκείνων, οἵτινες οὐδὲν ποτε ἔμαθον.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἀποστροφή, τὴν ὅποιαν ἡ ἡλικία αὕτη αἰσθάνεται πρὸς ὃ, τι λέγεται ἐν τῇ τέχνῃ ἀφελές. Ἀναγινώσκουμεν ἐν τῷ σχολείῳ τὸν Ὅμηρον τότε ἀκριβῶς ὅτε ὁ εἰς τὴν τέχνην αὐτοῦ ἰδιάζων χαρακτήρ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀσκήσῃ ἐπίδρασιν ἐφ' ἡμῶν. Ὁ παῖς εἶναι ἀφελής· ὅθεν δὲν δύναται νὰ συναισθανθῇ καὶ νὰ βιώσῃ καθόλου τὸ ἀφελές ὡς ἀντικειμενικὴν μορφήν. Ἡ ὥριμος ἡλικία τὸ πρῶτον ἐπιστρέφει ἐπὶ ἀνωτέρας τινὸς βαθμίδος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἀφελοῦς. Ὁ «Ἑρμαν καὶ Δωροθέα» ἐπίσης δὲν δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ὡς καλλιτεχνικὸν ἔργον ἐπὶ μαθητῶν τῆς τρίτης γυμνασιακῆς τάξεως· μᾶλλον ἴσως ἐπὶ νεανίδων, παρὰ ταῖς ὁποίας συχνὰ ἡ διὰ τὴν μορφήν αἰσθησις ὠριμάζει ἐνωρίτερον ὡς ἀφοσίωσις εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν νόμον τῆς ζωῆς — Ἀλλὰ καὶ τὰ κυρίως κλασσικὰ ἔργα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῶν ἐφήβων ἐφ' ὅσον ὑπ' αὐτὰ νοοῦμεν τὴν τελειοτάτην ἰσορροπίαν μεταξὺ τῆς ὕλης τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς διαμορφώσεως ψυχικῆς δυνάμεως. Μορφή ἐν τῇ ὑψίστῃ ταύτῃ ἐννοία κατασιγάζουσα τὴν περιπαθὴ ἐσωτερικὴν κίνησιν, μόλις βραδύτερον γίνεται καταληπτὴ (ὡς ὁ Mozart ἀνακαλύπτεται μετὰ τὸν Beethoven). Δὲν θέλουν ἀκόμη τὴν ἡρεμοῦσαν αἰθριότητα καὶ ἐξιδανίκευσιν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἀρχαίου μέτρου, δὲν θέλουν ἀκόμη τὸ τυπικὸν ἀντὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ. Διὰ τοῦτο τὰ νεανικὰ δράματα τοῦ Schiller εἶναι εἰς τὴν ἥβην οἰκειότερα ἢ τὰ εἰς τὴν μέσῃ αὐτοῦ ἐποχὴν ἀνήκοντα, καὶ δὴ ὁ «Wallenstein». Ἡ «Νύμφη τῆς Μεσσήνης» ἀποκρούεται κατὰ κανόνα. Οἰκειότερον ἀπ' ἐναντίας εἶναι εἰς τοὺς ἡβῶντας τὸ ἄνευ κανόνος καὶ τάξεως ρωμαντικόν, τὸ ἥρωϊκόν, ὁμιχλῶδες, περιπετειῶδες καὶ πλήρες πάθους. Ἡ τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς τῆς ὁρμῆς καὶ τοῦ ὀθισμού ἐμφανίζει καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τυπικὰ γνωρίσματα τῶν χρόνων τῆς ἥβης.

Διὰ τῆς φράσεως «τροπή ἀπὸ τοῦ ἐπικοῦ πρὸς τὸ λυρικόν», τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθημεν ἀνωτέρω, δὲν θέλομεν νὰ χαρακτηρίσωμεν κυρίως τὸ καλλιτεχνικὸν εἶδος τὸ ἰδιαζόντως οἰκεῖον εἰς τοὺς ἐφήβους· ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ὑποδηλώσωμεν μετὰπτωσίῳ τινα τοῦ τόνου ἐν τῷ τῶν τριῶν παραδεδομένων εἰδῶν τῆς ποιήσεως. Τὸ πρὸς τὴν ὕλην ἐνδιαφέρον, ὁ πόθος πρὸς δρᾶσιν, διατελοῦν ὑπάρχοντα πλήρως τὸ κατ' ἀρχάς· ἀλλὰ αἰσθητικῶς μάλιστα ἀντιληπτά γίνονται ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τῶν γεγονότων, ἐν τοῖς ὁποίοις δὲν «συμβαίνει» μόνον τι ἐξωτερικῶς, ἀλλ' ἐν τοῖς ὁποίοις λαμβάνει χώραν ἀνθρώπινη βίωσις, βούλησις, ἀγών, περιπαθὴς κίνησις. Τὰ γεγονότα ὀφείλουσι νῦν νὰ διέλθουν δι' ἰσχυροτέρων προσωπικῶν ἐστιῶν. Εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ αὐτῶν βίου κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἱστορουμένων δίδεται περισσοτέρα ἢ πρότερον προσοχή. Οὕτως ἀναπτύσσεται ἡ αἰσθησις πρὸς ἀντίληψιν χαρακτήρων καὶ ἐσωτερικῶν περιπετειῶν, καὶ δὴ τὸ κατ' ἀρχάς ἀνευ λεπτοτέρων ἀποχρώσεων. Χαρακτηρισμοὶ δι' ὀλίγων γραμμῶν, ἀπέριττοι καὶ διαφανεῖς, οἱ οἱ παρὰ Schiller, ἐλκύουν ἀσφαλῶς. Δὲν κατανοοῦν ἀκόμη τοὺς ἀνθρώπους τῇ βοηθείᾳ πολυπλοκωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ θεμελιωδῶν τινῶν ἀψιθυμιῶν. Αἱ δὲ καταστάσεις καὶ αἱ τοῦ δράματος περιπέτειαι καὶ σκηναὶ ἐκτιμῶνται τόσῳ περισσότερον ὅσω περισσότερον εἶναι τὸ ἔναυσμα, ὅπερ πρὸς ἐκκένωσιν τῶν ἀψιθυμιῶν περιέχουν.

Τὸ δράμα, ὅπερ κατὰ παλαιάν τινα κλασσικὴν θεωρίαν παριστᾷ σύνθεσιν ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως, διεγείρει τώρα πλέον τὸ ζωνρότατον διαφέρον. Παραβαλλόμενον πρὸς τὸ μυθιστόρημα ἐμφανίζει τὸ πλεονέκτημα ὅτι περιέχει ἀμέσως παροῦσαν ὕλικὴν ἔκθεσιν καὶ ὅτι συνωθεῖ ἰσχυρότερον τὴν δρᾶσιν εἰς καταστάσεις πλήρεις πάθους. Κατὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου εἶδους τὸ πρὸς τὴν ὕλην διαφέρον τοῦ ἐφήβου εἶναι ἀκόμη πολὺ ζωνρόν. Οὐδαμῶς ἐνδιαφέρει αὐτὸν ἀπὸ τῆς καθαρῶς αἰσθητικῆς ἐπόψεως αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ πρὸ παντὸς διὰ τοῦτο, ὅτι παρέχει εἰκόνας ἐκ τοῦ ἀνθρώπινου βίου εἰλημμένας, αἵτινες ἐπιτρέπουν εἰς τὴν προβάλλουσαν ἑαυτὴν φαντασίαν αὐτοῦ νὰ φαντασθῇ ἑαυτὴν ἐντὸς τῶν

διαφορωτάτων καταστάσεων, νὰ συμμετάσχη αὐτῶν ἐνδομύχως συμπαίζουσα καὶ νὰ εὐρύνη τοιοῦτοτρόπως τὴν περιοχὴν τοῦ ἰδίου ψυχικοῦ βίου. Ἡ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐφήβου σημασία τοῦ θεάτρου ἐγκείται εἰς τοῦτο, ὅτι βοηθεῖ αὐτὸν νὰ μετάσχη εἰς μορφὰς τῆς ὑπάρξεως, αἵτινες οὐδέποτε θὰ εἰσέδουν εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς. Ἐν τῷ θεάτρῳ, περισσότερον ἢ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν μυθιστορημάτων, βιοῖ πλουσίαν καὶ ποικίλην ζωὴν· μανθάνει νὰ βλέπῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν διαφορωτάτων χαρακτήρων, μεθ' ὧν ἀναστρέφεται ἐσωτερικῶς πολὺ μᾶλλον τοῦ ὀρίμου θεατοῦ, ὅστις τὴν ὑψίστην καλλιτεχνικὸν ἀπόλαυσιν δοκιμάζει ἴσως ὅταν πᾶσαι αἱ μορφαὶ ἀπομακρυνθοῦν, τοποθετούμεναι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐπιπέδου, ὅπου ἐλάχιστα μόνον εἶναι δυνατόν νὰ μετέχουν αἱ συμπάθειαι καὶ αἱ ἀντιπάθειαι αὐτοῦ. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο ἐπεχείρησεν ὁ Schiller νὰ ἀπομακρύνῃ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐσωτερικῆς συλλήψεως καὶ κατεργασίας τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Wallenstein. Δὲν συμβαίνει μόνον εἰς νεαροὺς θεατὰς τοῦ ἔργου τούτου νὰ ἀντιτίθενται εἰς τὴν προσπάθειαν ἐκείνην, περιβάλλοντες τὸν ἥρωα διὰ χροιάς ἡρωϊκῆς, τὴν ὁποίαν ἐπίτηδες δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν ὁ ποιητής.

Ἐφ' ὅσον νῦν ὁ ἥθοποιὸς δυνάμει τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ ἐξοικειοῦται ἀσυγκρίτως περισσότερον τοῦ θεατοῦ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κίνησιν τῶν προσώπων, ἅπερ ὑποκρίνεται, μεταφέρεται ἐπ' αὐτὸν ὁ πλήρης πόθος θαυμασμὸς τοῦ ἐφήβου. Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος θὰ ἐπεθύμει νὰ συλλαμβάνῃ ἐκ πολλῶν πλευρῶν τὴν ζωὴν, νὰ μὴ εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος. Θὰ ἐπιθύμει νὰ γνωρίξῃ πειραματιζόμενος χαρακτῆρας καὶ καταστάσεις, νὰ δοκιμάζῃ κατὰ πρόληψιν ἐμπειρίας, αἵτινες ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδέποτε ἢ πολὺ βραδύτερον μόλις θὰ γεννηθοῦν, καὶ θὰ ἐπεθύμει πρὸς τούτοις νὰ εἶναι ὡς ὁ ἥθοποιὸς βέβαιος περὶ κοινοῦ μετὰ πάθους συμμετέχοντος. Τί φυσικώτερον τοῦ νὰ ἐπιθυμῇ νὰ ᾔτῃ καὶ αὐτὸς ἥθοποιὸς καὶ νὰ βλέπῃ τὴν σκηνὴν ὡς ἀσχολίαν πολὺ ὑψηλοτέραν καὶ αξιοπρεπέστεραν τῆς λιτότητος τοῦ πραγματικοῦ βίου; Ἡ ὄνειροπόλησις λοιπὸν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς θεατρικῆς παραστάσεως εἶναι ἀναγκαῖον φαινόμενον ἐν τῇ ἐξέλιξει τοῦ ἐφήβου. Εἶναι αὐτὸ τοῦτο

μοχλὸς τῆς ἐξελίξεως, τοῦ ὁποῖου θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται συνειδητὴ χρῆσις ἐν τῇ ἀγωγῇ.

Ἰνωρίζομεν ἐκ τοῦ «Urmeister» ὁπόσον ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ πόσον μακρὸν χρόνον συνεδέθη ἡ πλουσία ἐξέλιξις τοῦ Goethe πρὸς τὸ πεδίου ἀκριβῶς τοῦτο. Ἦρχισεν ἀπὸ τῶν ἀνδρεικέλλων ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ. Ὁ πόθος νὰ γίνῃ ἡθοποιὸς θὰ ἀνεφαίνετο παρ' αὐτοῦ καὶ ἐὰν ἠθέλομεν δεχθῇ, πράγμα οὐχὶ ὥς ἀπίθανον, ὅτι τὸ εἶδος τῆς δραματικῆς διαμορφώσεως δὲν θὰ ἐπεκράτει βραδύτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ποιητικῇ παραγωγῇ. Ἰσως δὲ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχεν ἴδει ἐν γένει τὸν κόσμον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἐλέω Θεοῦ ποιητοῦ. "Ο,τι λέγει εἰς τὴν «Theatralische Sendung» περὶ τοῦ ποιητοῦ, ἰσχύει περὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου: «Πόσον ἐμακάριζεν ὁ Wilhelm ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας του τὸν κωμικόν, τὸν ὁποῖον ἔβλεπεν ἔχοντα εἰς τὴν κατοχὴν του τόσα μεγαλοπρεπῆ ἐνδύματα, δεικνύοντα διαρκῶς εὐγενῆ συμπεριφορὰν καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ ἦτο κάτοπτρον τῶν λαμπροτάτων καὶ μεγαλειωδεστάτων φρονημάτων καὶ παύων, ὅσα προήγαγέ ποτε εἰς φῶς ὁ κόσμος. Τὸν οἰκογενειακὸν αὐτοῦ βίον ἐφαντάζετο ὡς σειρὰν ἀξιοπρεπῶν πράξεων καὶ ἀσχολιῶν, τῶν ὁποίων μόνον τὸ ἄκρον ἄωτον, ἀνταύγεια μόνον ἦτο ἡ πλήρης ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφάνισις....». Αἱ νεαραὶ ἐφηβοὶ ὀνειροπολοῦσασκετοὺς ἡθοποιούς καὶ ἀναμάνουσαι ἀνὰ πᾶσαν ἐσπέραν παρὰ τὰς θύρας τοῦ Θεάτρου, ἵνα συλλάβουν ἐν βλέμμα τοῦ ὑπ' αὐτῶν εἰς θέσιν Θεοῦ τιμωμένου ἢ τιμωμένων... οἱ ἐφηβοὶ εἶναι καὶ αὐτοὶ παρόντες, ἀλλ' ἴστανται μόνον ὀλίγον ἀπώτερον πληροῦνται ἀναμφιβόλως ἰσχυρᾶς ἀπογοητεύσεως, ὅταν γνωρίσουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν. Ἀλλ' αὕτη ἀνήκει εἰς τὰς γονίμους ἐκείνας ἀπογοητεύσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁδηγεῖ αὐτὰς ὁ ἐνδόμυχος αὐτῶν ἐξελικτικὸς νόμος. Διότι ὅ,τι κρύπτεται ὀπισθεν τῆς ἀναμονῆς καὶ τῆς θεοπαιήσεως ἐκείνης εἶναι ὁ πόθος πρὸς τὴν ὀλοσχερῇ καὶ πλήρῃ ζωὴν, πρὸς τὰ ὕψη αὐτῆς καὶ τὰ βάθη, πρὸς τὴν ἐμπλεων πάθους κίνησιν αὐτῆς καὶ τὴν μεθόσκουσιν αὐτῆς μεταρσίωσιν.

"Ο,τι εἴπομεν διὰ τὴν πρὸς τὸ δράμα σχέσιν τοῦ ἐφήβου, τὴν τε αἰσθητικὴν καὶ τὴν κενὴν αἰσθητικοῦ περιεχομένου, θὰ ἡδυνάμεθα, μετ' ἀναλόγων, ἐννοεῖται, μεταβολῶν, νὰ καταδείξωμεν

ισχύον και ὡς πρὸς τὸ μυθιστόρημα. Ἡ πρὸς ἀνάγνωσιν δίψα εἶναι καὶ αὐτὴ δίψα πρὸς ζωὴν, κατ' ἀρχὰς μὲν μόνον πρὸς περιπετείας, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνθρώπινον μεγαλεῖον, πρὸς συναισθηματικὸν ὕλικόν, μέχρι τῆς σχετικῶς ὀψίμου βαθμίδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναζητοῦνται κατὰ προτίμησιν ἐρωτικαὶ ἱστορίαι, ἐπειδὴ παρέχουν εἴπερ τι καὶ ἄλλα τροφήν εἰς τὸν ἐνδόμυχον πόθον. Πανταχοῦ προέχει ἀκόμῃ μεγάλως τὸ πρὸς τὴν ὕλην ἐνδιαφέρον. Φύσεις καλλιτεχνικὴν συγκρότησιν κεκτημέναι θὰ χαρακτηρίσουν ὡς ἀπορρίμματα πολλὰ, ἅπερ εἰς τοὺς ἐφηβους ἀρέσκουν ὑπερβαλλόντως. Οὐδεὶς νουνεχὴς ἄνθρωπος θὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἐν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ ἠθικὰ ἐξαμβλώματα καὶ τὰς ἀγροικίας. Ἄλλ' ὅ,τι ὀνομάζουν ἀνῆθικα δημοσιεύματα ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀριμότητος τοῦ ἀναγνώστου. Πρὸ πάντων ἂς μὴ λησιμονῶμεν ὑπόσας εἰκόνας καὶ ὁπότεν ἔξαρσιν παρεισάγει εἰς τὰ ἀναγινωσκόμενα ὁ ἐφηβος ἀφ' ἑαυτοῦ. Ταῦτα οὐδεὶς ὀφθαλμὸς δύναται νὰ ἴδῃ ἐν τῷ κειμένῳ. Περὶ τοῦ «*Kainri um Rom*» καὶ τοῦ «*Ahnen*» τοῦ *Ermaylag* δὲν πρέπει νὰ ἐκφέρῃ τελεσίδικον κρίσιν ὅστις δὲν αἰσθάνεται πλέον ἑαυτὸν νέον εἰς μίαν γωνίαν τῆς ψυχῆς του. Καὶ τίς ἐπανέγνωσε κατὰ τὴν ὀριμωτέραν ἡλικίαν τὸν «*Eckehard*» τοῦ *Schaffel* χωρὶς νὰ ἐκπλαγῇ διὰ τὴν παντελεῖ τοῦ βιβλίου πενιχρότητα; Ἀντιστρόφως θεωροῦντες τὸ πρᾶγμα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῇ γερμανικῇ λογοτεχνίᾳ ὑπάρχει μεγάλη ἔλλειψις καλῶν μυθιστορημάτων, καταλλήλων ὅπως χρησιμεύουν πραγματικῶς ὡς μέσα μορφώσεως. Τὰ μεγάλα, ἅπερ ἔχομεν, εἶναι διὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν πολὺ ὑψηλά. Ἀμέσως μετ' αὐτὰ ἀκολουθεῖ ἐμπόρευμα λίαν εὖωνον, ἐὰν παρίδωμεν ὀλίγας τινὰς καὶ καλὰς ἐξαιρέσεις.

Τὸ ἐρώτημα: «ποῖα βιβλία ἐσημείωσαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἐξελίξει σου» ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐξελικτικὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Ὁ Bondy ἀναφέρει, ὅλως ἐπὶ μηχανικῆς στατιστικῆς στηριζόμενος, ὀνόματα τινὰ ἐν τῇ ἐρευνῇ αὐτοῦ τῇ ἀφορώσῃ εἰς τὴν κίνησιν τῆς ἀκτῆμονος, τῆς «προλεταριακῆς» νεολαίας. Λαμβάνοντες ὅπ' ὄψει ὅτι οἱ ἐφηβοὶ ἀναστρέφονται πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν μυθιστορημάτων καὶ τῶν δραμάτων ὡς πρὸς πραγματικοὺς ἀνθρώπους, κατανοοῦμεν ὅτι

ἡ λογοτεχνία ἀποτελεῖ σπουδαῖον παράγοντα ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ προβῇ τις εἰς ἀκριβεστέρας ἐρεῦνας περὶ τὸ θέμα τοῦτο, ἐκτεινόμενος κατ' ἀνάγκην μέχρι τῶν προτιμωμένων φιλολογικῶν εἰδῶν, οὐχὶ ὁμως ἐπὶ ἐξωτερικῆς ἀπλῶς στατιστικῆς στήριζομένης. Εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προτίμησις τῶν ταξειδιωτικῶν περιγραφῶν καὶ τῶν ιστορικῶν μυθιστορημάτων.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ ἐφήβου πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας θὰ εἴμεθα συντομώτεροι. Ὅλοι ἀνεξαίρετως εἶναι εἰς αὐτὸν δυσπροσιτώτεροι τῆς ποιήσεως διὰ λόγους ἤδη ἐξωτερικοὺς. Ἀμέσως μετ' ἐκείνην ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα φαίνεται ὅτι ἔρχεται ἡ μουσικὴ. Παρατηρήθη πολλάκις ὅτι ἡ μουσικὴ ἐξέλιξις καὶ ἡ μουσικὴ ἰδιοφυΐα δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς καθόλου ψυχικῆς ὀριμότητος τόσον ὅσον ἄλλαι πλευραὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, διὰ τὸν τρόπον ἡ μαθηματικὴ ἰδιοφυΐα φαίνεται τελοῦσα εἰς χαλαρώτερον σύνδεσμον πρὸς τὴν καθόλου εὐφυΐαν. Οὕτω λιγνὰ μὲν μουσικὰ καὶ ἰδιοφυΐαι δεικνύουν ἤδη κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν. ὅταν ἀποδίδουν μουσικὰς συνθέσεις, βάθος συναισθήματος, ὅπερ ὑπερβαίνει τὴν ἄλλην βαθμίδα τῆς ψυχικῆς αὐτῶν ἐξελίξεως. Ἀλλ' ὁμως τοῦτο δέον νὰ ἀποτελέσῃ θέμα ἰδιαιτέρας ἐρεῖνης. Ὁ τὴν κοινὴν ἰδιοφυΐαν κεκτημένος ἐφηβος μόνον κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἡβῆς ἀποκομίζει ἐκ τῆς μουσικῆς κυρίως ψυχικὸν περιεχόμενον. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι δι' αὐτὸν παιδιὰ τόνων· πρὸ πάντων δὲ φαίνεται ὅτι ἡ αἰσθησις τῆς ἐνότητος μείζονός τινος μουσικοῦ ὅλου ὀριμάζει ὀψίμως. Ἐν γένει ὀλίγον ἐνδιαφέρεται περὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ περιεχομένου, ὅπερ ἐκφράζει τυχὸν ἢ θέλει νὰ ἐκφράσῃ ἡ μουσικὴ σύνθεσις. Τούναντίον, εἰς προσέξωμεν εἰς τὴν τύπου δύναμιν ἔχουσαν περίπτωσιν, παίζων Βεατθιοναν καὶ Chopin καὶ Grieg ἐκφράζει πάντοτε ἑαυτόν. «Διὰ τοὺς ἄλλους δὲν θὰ ἦτο ἴσως μουσούργημα, ἀλλ' ὅχι καὶ δι' ἐμέ. Παίζω ἀπὸ διαθέσεων καὶ ἐκφράζω παίζων διαθέσεις». Ἡ ὑποκειμενικὴ αὕτη παραμόρφωσις τοῦ μουσικοῦ καλλιτεχνήματος ἐκτείνεται μέχρις αὐθαιρέτου χρήσεως τοῦ μέτρου, τῆς δυναμικότητος καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς φράσεως. Τοὺς κλασσικοὺς ἀντιλαμβάνονται κατὰ τρόπον πᾶν ἄλλο ἢ κλασσικόν. Ὁ πυρέσσων ἡμερος τοῦ Chopin, ἡ